

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Boymurodova Sarvinoz Sapparali qizi

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Yozma nutqda ifodaning ravonligi va mazmunan boyligi uchun har bir so'z ma'nosini chuqur anglash, uni joyida va izchil ishlata olish, gaplarni bir-biri bilan moslashtirish muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarni tez-tez so'z boyligini oshirishga, turli sinonim, antonim va metaforalar, o'rinli ibora va ta'riflardan foydalanishga rag'batlantirish taraqqiyotning asosiy unsuriga aylanadi. Bunday topshiriqlar bolaning tafakkurini faollashtiradi, mustaqil fikrlash va izchil hikoya tuzish ko'nikmasini kuchaytiradi.*

Kalit so'zlar: *yozma nutq, boshlang'ich ta'lim, mustaqil fikr, so'z boyligi, gramatika, orfografiya, diktant, ko'chirma yozuv, hikoya, matn tuzish, rivojlanish, metodika, dars jarayoni.*

Yozma nutqning rivojlanishida bir qator pedagogik tamoyillar muhim o'rin tutadi. Jumladan, har bir mavzuning boshi va oxiri izchil bo'lishi, matn qismlari o'zaro bog'liq, mazmun jihatidan yaxlit bo'lishi, zamon, shaxs va joy birliklari mos kelishi talab qilinadi. Yozma mashqlarda jumalarni qismlarga bo'lish, ortiqcha so'zlarni olib tashlash, yangi fikr kiritish, gap va ibora tuzishda milliy mentalitetga xos o'ziga xos iboralar, ifodalar tanlanishi tilning boyligini rivojlantiradi. Yozma nutqni rivojlantirish uchun qo'llaniladigan asosiy usullardan biri — diktant mashqlari hisoblanadi. Bu orqali bolalar to'g'ri eshitishga, nutqni aniq va silliq yozuvga aylantirishga o'rganadilar. Diktant mashqlar so'z va iboralarning tovush va harf birikmalarini mustahkamlashda, gap qurilishida noaniqliklarni bartaraf qilishda yordam beradi. Yana bir muhim usul — ko'chirma yozuv bo'lib, bu orqali mashq qilinadigan matnlar orfografiyasiga amal qilish, matndagi bo'g'in va gaplarni aniqlash, yangi so'zlarni yod olishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yozuv faoliyatining tarkibiy qismi hisoblanadigan referat, ocherk, maqola, maktub yozish mashqlari ham bolalarda yozma nutqni shiddatli o'stirishga xizmat qiladi. Bu mashqlar orqali har bir bola mustaqil tarzda o'z fikrini bayon qila oladi, matn mazmunini uzviy ravishda rivojlantira oladi, tafakkuri mustahkamlanadi. Har bir matn, ilmiy yoki badiiy, bolani tartibli fikrlashga, o'z g'oyasini aniq va ravon tasvirlashga xizmat qiladi [1].

Boshlang'ich sinfda o'quvchilarga turli mavzularda kichik matnlar yozdirish, o'z hayoti, mehnat, maktab va oila haqida so'z yuritish, tabiat hamda kun tartibi haqidagi fikrlarini og'zaki va yozma tarzda ifodalash ko'nikmalari beriladi. Shu yo'l bilan bolaning nafaqat so'z boyligi, balki o'ziga ishonchi, mustaqilligi, tasavvuri va fikr erkinligi ham shakllanadi. Yozma nutqni rivojlantirish jarayonida siz har safar yangi uslublardan foydalanasiz: so'z birikmalarini to'g'ri tuzish, sinonim va antonimlarni o'rgatish, matn qismlarini o'zaro

bog'lash, hushyor holda har bir gapdan keyingi mantiqiy aloqani saqlash, yangi so'zlarni o'rganib, ular yordamida qayta-yangi gaplar tuzish kabi faoliyat muntazam davom etadi. O'quvchilarga bunday mashqlar orqali o'z tafakkurini yozma nutqda aniq va soddalik bilan ifodalash ko'nikmasi beriladi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi har bir mashg'ulotda so'z va iboralarning to'g'ri qo'llanishiga, gaplarning grammatik uyg'unligiga, jild va satrlarni tartibli boshlab, to'g'ri tugatishiga, tinish belgilarini joyida ishlatishga qat'iy e'tibor berishi kerak. Mashqlar yakunida matnini tekshirtirish, noto'g'ri imloviy yoki grammatik xatolarni vaqtida aniqlash, bolaning e'tiborini bu xatolarga qaratish, keyingi safar to'g'ri yondashish uchun muhimdir [2].

Yozma nutqni kuchaytirishda interfaol metodlardan, jamoa bilan ishlash, kichik guruhlarda ijodiy matn tuzish, savol va javoblarga asoslangan debat, tanqidiy mulohazalar sistemasi ham samarali natija beradi. Ko'pchilik ishtirokida yozma savol va javoblar yozish, hamkorlikda kichik maqola yoki hikoya yaratish, suhbatdan so'ng yozma mulohaza berish kabilar har bir o'quvchining o'ziga ishonchini kuchaytiradi. Ko'chirma va diktant bilan bir qatorda mustaqil yozuv topshiriqlari ham yozma nutqni rivojlantiradi. Bu mashqlarda bolaga yozish uchun aniq mavzu yoki savol beriladi, bola o'zi yoqtirgan mavzuni mustaqil tanlab, erkin yozish jarayonida o'z g'oyasini bemalol ifodalaydi. O'qituvchi esa bolaning matnini diqqat bilan o'qib, izoh berib, zarur hollarda tuzatib boradi. Yozma nutq rivojida bolani imloviy va grammatik lug'atlari bilan muntazam ishlash, yangi so'zlarni to'g'ri yozishni mustahkamlash, o'zaro suhbatlarda tinish belgilarining o'rnini tushuntirib borish maqsadga muvofiqdir. Har bir o'quvchi so'zlar va gaplar tuzilishini yozish orqali yaxshi anglab oladi va og'zaki nutqda ham to'g'ri ifodalashga intiladi [3].

Boshlang'ich sinfda yozma nutqni o'qitishda zamonaviy texnologiya, rangli ko'rgazmali vositalar, multimediyadan foydalanish, mustaqil hikoya, esse, ocherk yoki xat yozdirish, mashg'ulotlarni interfaol tartibda olib borish orqali bolaning yozuvga bo'lgan qiziqishini orttirish mumkin. O'qituvchi turli tajriba va izlanishlar, yangi metod va usullar, didaktik o'yinlar orqali bolalarni yozma nutqda erkin va aniq fikr yuritishga, mustaqil ravishda chiroyli, silliq va ozoda yozishga o'rgatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida yozma nutqni rivojlantirishda o'quv dasturi materiallari, o'quvchilarning yosh xususiyatlari va rivojlanish ehtiyojlari har tomonlama inobatga olinadi. Ota-onalar va atrof-muhit ham yozma nutqni rivojlantirish yo'llari qatorida o'z hissasini qo'shadi. Bola ko'proq kitob o'qisa, ertaklar, maqollar, hikmatli so'zlarni yod olsa, yozuvga ham bo'lgan ishtioqi ortadi. Boshlang'ich sinflarda har bir dars turi — darsda topishmoq, she'r yoki hikoya yozish, matn ko'chirish, diktant, so'z va gaplar ustida ishlash, jarayon asosida matn tuzish — hammasi bir butun ko'nikma shakllanishiga olib keladi. Yozuvchi va ijodkor bola tajribasi bu faoliyatlarda boyiydi, tafakkuri o'sadi va u g'oyalari ham, gaplari ham manoli bo'lib boradi [4].

Yozma nutq orqali bola dunyoqarashi, tasavvuri tobora boyib boradi, o'z mustaqil fikri, ijtimoiy faolligi yanada kengayadi. O'qituvchi har bir mashg'ulotda bolalar bilan

individual hamkorlik, savol-javob, tuzatilgan mashqlar, orfografik va grammatik lug'atlar asosida izchil ishlashi natijasida yozma nutq ko'nikmasi bosqichma-bosqich o'sib boradi. Yozma nutq faoliyati orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida tilga hurmat, matnga e'tibor, mustaqil fikrlash va izchillik, o'z fikrini aniq, to'g'ri yozuv shaklida yetkazish, tahliliy fikrlash va to'g'ri yozishga daxldor ko'nikmalar shakllanadi. Har bir bola yozma mashqlarda muvaffaqiyat qozongan sari, nutqi va tafakkuri ham kengayadi, til boyligi oshadi. Yozma nutq taraqqiyotining samarali usullari ichida, doimiy yozish, mustaqil hikoya va matn tuzish, jonli kitobxonlik faoliyati, hamkorlikda matn ustida ishlash, savollar asosida yozish mashqlari asosiy o'rin tutadi. Bolani yozuv jarayoniga, yozilgan har bir jumlaning o'zlashtirib, grammatik va orfografik xatolardan toza yozishga, izchil matn tuzishga o'rgatishda izchillik va qat'iyatlik talab qilinadi. O'quvchilarga yozma nutqni o'rgatishda o'qituvchilar har doim bolaning yosh xususiyatlari, individual qobiliyatlarini inobatga olib, har taraflama yaqinlashadi va tuzatishga muhtoj xatolarni vaqtida ko'rsatib, bolani ruhlantirib boradilar. Shunday qilib, har bir bola yozma nutqda mustaqil, izchil va chiroyli yozishga o'rganadi [5].

Xulosa:

Yozma nutq boshlang'ich sinf o'quvchilarini keng tafakkurli, mustaqil fikrli, o'zini aniq va silliq ifoda eta oluvchi shaxs sifatida shakllantirishda, ularda bilim, tafakkur va nutq madaniyati asoslarini mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Dars jarayonida, uy mashqlarida, darsdan tashqari mashg'ulotlarda, oilaviy muhitda ham bolani yozma nutq rivojiga undovchi harakatlar, izchil topshiriqlar va samarali pedagogik yondashuvlar har bir o'quvchining individual salohiyatini yuzaga chiqaradi. Yozma nutqni rivojlantirish jarayonida maqsadli va uzviy ishlash natijasida til ham, tafakkur ham, ong ham kengayadi; bolaning kelajagi, jamiyat ravnaqi uchun mustahkam asos yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'limda yozma nutqni rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
2. Ziyoyeva N.Q. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitishning amaliy asoslari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2019.
3. Raxmanova S., Jo'raeva G. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutqini rivojlantirish yo'llari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022.
4. Mahkamov G'. Boshlang'ich sinflarda so'z va yozma ifoda ustida ishlash metodikasi. – Samarqand: Ilm ziyo, 2020.
5. Yusupov S., To'xtayeva D. Boshlang'ich sinflarda zamonaviy dars va yozma nutq. – Toshkent: Fan, 2019.